

hominem assumpto, visibilem et corporeum atque localem post resurrectionem non credere et profiteri, profanum est. Illud autem quod in Genesi scriptum est, dicente Deo Patre ad Filium, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. 1, 26) : non ita accipiendum est quasi Deus corporeus sit, et membrorum lineamentis compositus, ad quam compositionem corpoream exteriorem hominem nostrum, humanum videlicet corpus, veluti ad similitudinem suam fecerit; sicut Judæi et cæteri infideles plerique opinati sunt, quod ita credere impium est. Deus autem, ut sæpe dictum, spiritus est, non caro: sapientia¹ est, non corpus. Ad imaginem quippe suam Deus hominem fecit, non in corpore, sed in anima; non in corpore, sed in sensu; non in exteriore homine, sed in ratione. Animaque hominis, ut dictum est, ideo ad imaginem Dei facta esse perhibetur, quia spiritualis creatura est invisibilis et incorporea atque immortalis: non de substantia Dei originem trahens, sicut Manichæi et Priscillianistæ hæretici false opinati sunt; sed ex nihilo a Deo creata. Quæ initium habet, finem vero habere nescit. Quæ humana anima, ob hoc quod a Deo rationalis, quod intellectualis facta est, imago Dei esse dicitur. Inest enim illi per naturam rationalis sensus, per quem intelligit, sapit, atque inter bonum malumque discernit. Inest illi memoria, per quam transacta recordatur: inest voluntas per quam quæ vult eligit: inest sensus, per quem et sentit: inest ratio, per quam et occulta et invisibilia

contemplatur, per quam Deum creatorem suum in telligit, per quam vera a falsis discernit, per quam invisibilia et Deum oculis cordis contemplatur seu speculatur². In his omnibus anima hominis ad imaginem Dei facta esse narratur: hæc omnia communia habet cum angelis, corpus vero cum animalibus brutis quæ intellectu carent. Hujus animæ origo occulta est, et soli Deo cognita. Ipsa quoque anima hominis pro eo quod spiritualis creatura est, in sacra Scriptura aliquando spiritus dicitur, aliquando vero natura³, aliquando etiam vita, nonnunquam vero cor esse dicitur: et cum sit una in natura sua, propter varios effectus⁴, diversa vocabula sortita est. Similitudo vero Dei in nomine refertur ad opus justitiæ, dicente Domino in Lege, *Sancti estote, quia ego sanctus sum Deus vester* (Levit. xix, 2). De qua sanctitate beatus Paulus apostolus informans nos ait, *Renovamini spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem qui secundum Deum creatus est in justitia et sanctitate veritatis* (Ephes. iv, 23). Et iterum ipse, *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi* (1 Cor. xi, 1). Et beatus Joannes exhortans ait, *Qui dicit se in Christo manere, debet sicut ille ambulavit et ille ambulare* (1 Joan. n, 6). Et Veritas in Evangelio, *Estote misericordes, sicut et Pater vester cælestis misericors est* (Luc. vi, 36). Sicut enim imago Dei ad naturam pertinet animæ, ita et similitudo refertur ad opus justitiæ.

¹ Ms. victorinus et valcanus, et de oculis cordis speculatur.

² Ms. valcanus et Victorinus, aliquando anima.

³ Ms. victorinus, diversos affectus.

⁴ Sic Ms. Victorinus. At editti, substantiæ.

DE UNITATE SANCTÆ TRINITATIS DIALOGUS (a).

Cum me pervigil fidei cura fecisset exsomnia, his me interrogationibus percontavi, et tali studio scholæ nostræ lumen accendi. Judicet vero lector, an utile sibi hoc sit; mihi tamen, si neglexerit, nihil subtrahit. INTERROGATIO. Pater, inquit, Deus est? RESPON- SIO. Nec profanus ignorat. INT. Filius Deus est? RESP. Apostolus testis est. INT. Quid enim ait? RESP. *Quorum patres, et ex quibus Christus secundum carnem qui est super omnes Deus benedictus in sæcula* (Rom. ix, 5). INT. Quid de Spiritu sancto autumaris? RESP. Magna mihi brevisitas docendi quod Deus sit, suffragatur. INT. Quæ illa sit, aveo scire. RESP. Quod ex Patre procedat: prohem solum, quod et peccata dimittat. INT. Ubi istud legis? RESP. In Joanne, cum insufflavit Dominus in faciem discipulorum, et ait: *Accipite Spiritum sanctum: quorum remisistis peccata, remissa erunt; et quorum detinueritis, detenta sunt* (Joan. xx, 22, 23). INT. Nihil fortius. RESP. Alia multa nescis? INT. Quæ? RESP. Quod Christum creat in viscere, quod super Christum venit in flumine, quod vivificat omnia, quod Baptismum consecrat, quod Christum dirigit, quod replet orbem, quod Trinitati contaxatur, quod novit, capit et regit omnia, nec solum terrestria, sed et cælestia, quod Apostolos eligit ac destinaat, quod dona sua et prophetias quibus velit impartiat: et plura quæ in Scripturis sanctis

posita, ad momentum non occurrunt. Et si istis non tangeris, mihi tamen solum quod de Patre est, ad documentum deitatis ipsius sufficisset. Sunt et sententiæ singulares, hujus scilicet veritatis astipulatrici- ces, ut illæ Pauli: *Divisiones ministeriorum sunt, idem ipse Dominus; et divisiones operationum sunt, ipse autem Deus, qui operatur omnia in omnibus* (1 Cor. xii, 5). Et inter cætera Petri: *In veritate, inquit, scio, quia non est Deus personarum acceptor. Cum cogitanti et hesitanti de visu, Spiritus sanctus dixerit, Surge, et vade cum illis nihil dubitans; ego misi illos ad te* (Act. x, 20, 34). Nam David sæpenumero eum nuncupat *Spiritum rectum* in quinquagesimo psalmo. Dominum Deum appellat in nonagesimo primo: *Quoniam rectus est, inquit, Dominus Deus noster, et non est iniquitas in eo; et, Dominus super aquas multas, in psalmo vigesimo octavo prodit, quibus in exordio suo Genesis Spiritum Dei superferri depromit* (Gen. 1, 2). Licet illud manifeste noverim, nunquam annumerari Spiritum sanctum Patri, vel etiam Filio potuisse, cum dictum sit, *Ite, baptisate gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (Matth. xxviii, 19): nisi sociam deitate regnaret. INT. Quid ergo? tres Dei sunt? RESP. Absit: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli*. INT. An duo sunt? RESP. Nequaquam, quia nemo potest duobus dominis servire (Id. vi, 24). INT. Unusne

(a) Ignoti auctoris, sed antiquissimi. Non exstat in codicibus annorum octingentorum, duobus videlicet Remigianis, quorum alter titulum sine Augustini nomine hunc ipsum præmittit, « Incipit libellus seu dialogus de Unitate sanctæ Trinitatis; » alter autem dialogum Augustino tribuit hæc inscriptione, « Incipit Tractatus sancti Augustini episcopi a semetipso ad semetipsum: » falso quidem, uti satis ex dicendis ratio liquet, tametsi iste ipse codex ante annos circiter octingentos scriptus putetur, et ad antiquius aliud exemplar exaratus, quemadmodum ostendit scriptura hæc in dialogi fine calamo prorsus eodem facta, scilicet post verbum, « nanciscantur, » continuo in ipsa linea sequitur, « Contendi, ut potui, cum omnium solertiæ: qui legis, ora pro me. »

probari licet? **RESP.** Nullus Deus nisi unus. **INT.** Istud lego: sed qualiter id de tota Trinitate verum sit, nosse volo. **RESP.** Scies, si mentem dictis infligas: Pater enim est nomen appellativum, Filius est nomen appellativum, ita quoque Spiritus sanctus appellativum et naturale nomen est. Licet Pater ad Filium et Filius ad Patrem dicatur, relativa hæc nomina nuncupentur. Deus autem nomen est proprium Patri et Filio et Spiritui sancto: sicut scribitur in Psalmo, *Secundum nomen tuum, Deus, ita et laus tua in fines terræ* (Psal. XLVII, 11). Ergo appellativa nomina Pater et Filius, et Spiritus sanctus; proprium vero, Deus, Deus, Deus. **INT.** Ergo tres dii sunt? **RESP.** Rogo, recole denuo aliquid: *Audi, Israel: Dominus Deus tuus, Dominus unus est* (Deut. vi, 4). Videsne, quæso, in hoc dicto regalem quendam altitudinem sensus? **INT.** Expone breviter, audiam. **RESP.** Dominus, inquit, Deus tuus, Dominus unus est. Ni fallor, hic trianam taxationem Dei univit: Dominus, inquit, et Deus tuus, et Dominus. Habes quid Pater, quid Filius, quid Spiritus sanctus sit. Et mox intulit, Unus est. O lumen unitatis clarum! **INT.** Ubi est ergo Trinitas? **RESP.** In gignente, genito, et procedente; id est, in Patre, et Filio, et Spiritu sancto, in appellativis videlicet vel relativis nominibus. **INT.** Quid, in propriis nominibus, id est Deus, et Deus, et Deus, triplicatio non admittitur? **RESP.** Non. **INT.** Quare? **RESP.** Quia unus est, propria vocabula non triplicantur. **INT.** Ergo in relativis nominibus Trinitas accipitur. **RESP.** Ita est. **INT.** In quibus? **RESP.** In personarum videlicet et nominum discretionem, Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Denique ipse Christus non ait, *He, baptizate gentes in nomine deorum; sed, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*, ut Trinitatem doceret in relativis personarum nominibus, Dei autem nomen, quod non triplicatur, in singularitate monstraret. **INT.** Non ergo discurrunt propria eum appellativa? **RESP.** Discurrunt. **INT.** Ergo et connumerantur? **RESP.** Absit: quia si triplicaverimus, deorum inducimus pluralitatem. **INT.** Ergo non est Pater Deus? **RESP.** Deus est plane. **INT.** Ergo Filius non est Deus? **RESP.** Deus est omnino. **INT.** Ergo Spiritus sanctus non est Deus? **RESP.** Deus est absque ambiguo. **INT.** Vides ergo tres, audes dicere Deos? **Sed, ut video, in relativis creditur vocabulis Trinitas. RESP.** Et in naturalibus plane et personis, et nominibus relativis. **INT.** Quare Deus, et Deus, et Deus? **RESP.** Naturalia nomina sunt. Naturale est singulis Deus, sed proprium nomen. Non enim possumus dicere tres deos, sed dicimus Trinitatem in relativis naturæ vocabulis, et personis, id est, in Patre et Filio et Spiritu sancto. Dicimus autem unitatem in Deo, et Deo, et Deo. **INT.** Non ergo dicitis tres personas? **RESP.** Dicimus. **INT.** Et in singulis personis Deum, et Deum, et Deum esse creditis? **RESP.** Hoc sine palpatione credere manifestum est. **INT.** Ergo sicut dicitis tres personas, dicitis et tres Deos? **RESP.** Absit. **INT.** Quare? **RESP.** Quia in personis est distinctio, in deitate autem non est. **INT.** Quare est ista distinctio? **RESP.** Quia Pater Pater est, Filius Filius est, Spiritus sanctus Spiritus sanctus est. **INT.** Per diversitatem te asseris colere Trinitatem? **RESP.** Personarum et nominum, non naturæ, quia una est. **INT.** Certe jam dudum et hæc nomina naturalia esse dixisti, et appellativa, et quæ sunt propria repetere? **RESP.** Deus, et Deus, et Deus, hæc ergo triplicata distantiam naturæ faciunt. **INT.** Cum appellativis ergo naturalibus, propria non triplicantur. **RESP.** Nullo modo. **INT.** Non ergo sibi conjunguntur, Pater et Deus, aut Filius et Deus, aut Spiritus sanctus et Deus. **RESP.** Conjunguntur plane; et idem Pater Deus est, et idem Filius Deus est, et idem Spiritus sanctus deitati suæ absque dubio copulatur. **INT.** Triplicabitur deitas. **RESP.** Sacrilegii noxa

est: quia sub Deo est numerus, non inter Deum. **INT.** Ergo nec Pater appellatur Deus, nec Filius, nec Spiritus sanctus. **RESP.** Et sic docemus, et ita credimus, ut nec Patrem, nec Filium, nec Spiritum sanctum sua deitate privemus. **INT.** Quasi vero non id facis, cum dicis, Pater Deus, et Filius Deus, et Spiritus sanctus Deus, quos simul alter Deus esse concludit. **RESP.** Itane hoc humanæ aures audiant, ac non spiritus omnes inclinient? Verumtamen in vocabulis appellativis, id est in personis Trinitatem accipio, deitatem autem nullo modo triplicari posse confido; quia varietatem et discretionem in natura non invenio. **INT.** Quot ergo nomina credis? **RESP.** Relativa in personis tria. **INT.** Propria quot? **RESP.** Jam te sæpius sustinui, pluraliter de proprio nomine conquirentem, sed proprium deitatis unum est nomen. **INT.** Abstrusuli grandem macheriam, sed avo dicas, hoc nomen naturale est? **RESP.** Utique. **INT.** Et relativa quo appellativa taxas, naturalia sunt? **RESP.** Etiam, sed per efficientiam generationis et processionis, non per proprietatem indivisæ deitatis. **INT.** Ergo Filius nisi Filius Dei esset Deus, esse non posset? **RESP.** Quid dubitas? **INT.** Quia ergo Dei Filius, ideo Deus. **RESP.** Assentio. **INT.** Et nisi esset efficientia generationis quæ conferret nomen appellativum in Filium, nec haberet nomen proprium deitatis, et non esset Deus. **RESP.** Utique ex generatione Filius et vere Filii Dei proprium nomen Deus: quod non postea ubi non erat antea, sed cum generaretur ab intemporalis intemporaliter sumpsit. **INT.** Quid Spiritus sanctus? **RESP.** Ipse quoque nisi de Patre procederet et substantiam ejus haberet, Deus non esset. **INT.** Ergo processio ei contulit deitatem? **RESP.** In Spiritu sancto et nomen est et natura, sed quia de Patre processit, ideo nomen proprium deitatis obtinuit. Neque enim aliud de Patre procedere potuit, quænam quod ipse est, nec tamen aut effectus est, aut divisus. Vocabulum ergo appellativum naturale et personale Spiritus sanctus; proprium vero, Deus. **INT.** Nomen istud quod dicis proprium, quam continet rationem, ut in tribus personis currat unum idemque, nec tamen triplicetur? Sicut verbo tenus plures taxare possumus, Statius, aut Salustius, aut Horatius. **RESP.** Enubilem ratione quam valeo, si intentus adsis. **INT.** Adsum. **RESP.** Paulum legimus de Christo dicentem, quod ipse sit pax nostra, qui fecit utraque unum (Ephes. ii, 14). Sed hoc ipse vicissim causæ nostræ suffragium ad id valeat, quo facilius credatur, ideo Christum sub nomine pacis esse taxatum, quia nec discindi, nec distrahi potest, nec ullo modo duplicari. Jam vero qui fecit utraque unum, multo magis ipse cum Patre et Spiritu sancto unum est; non est autem unum, si sit divisus. Ergo et unum cum Patre et Spiritu sancto est; et unus; quia alios conjungit, divisionem penitus non admittit. **INT.** Accipio istud firmissimum contra rebelles tehm; sed quo ista propositio excurrat, nosse desidero. **RESP.** Pax sit Deus, ut volumus, et nos prospero cursu ducat. **INT.** Ita est, nunc perge. **RESP.** Hæc igitur ipsa Pax quia litteris scribitur tribus, recipite pluralem numerum? **INT.** Non. **RESP.** Estima ergo P Patrem dici, A Filium nuncupari, et hoc sine ratione subtilissima ne dictum putes. A enim principium litterarum est, nec ante se ullum habere cognoscitur elementum, ut probatum habes ante Filium nihil esse. Neque vere id absque divini testimonii documento relinquam: ipse enim se principium esse Jucæ interrogantibus indicavit (Joan. viii, 25). Hanc ergo litteram nulla alia præcedit: et quia omnis littera habet tempus; ergo et tempus deficit. Verumtamen ipsa hæc syllaba et longa est, et prima est: sed quod longa est, aternitatem Filii Dei, non temporalitatem, insinuat. Quod syllaba, quia Pater in Filio et Filius in Patre est, et hoc unum est. Quod vero

¹ Mss., regale.

² Alias, reperi.

³ Mss., distantiam nominum faciunt.

¹ Alias, nota est.

² Alias, concedo.

³ Remigianus alter Mss., macerian.

prima est, quia Filius secundus non est. Namque et in Apocalypsi Joannes proprie ipsam litteram ponens ait, *Ego sum α et ω, primus et novissimus, initium et finis* (Apoc. 1, 8). Sed ideo novissimum accipe, quia dignatus est in fine temporum humiliter nasci et mori, et iudicium novissimum ipse suscipere. X autem tertia est in fine littera, ubi intelligas Spiritum sanctum non ad finem tendere, sed in superna semper maiestate procedere. Ideoque et Paulus apostolus, *Quæ sursum sunt sapite*, ait (Coloss. 3, 2): ut sursum corda habeamus ad Deum; et utique *Dominus Spiritus est. Ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas* (II Cor. 3, 17). Non itaque dubito, quod in hujus excellentissimam gloriam Apostolus invitans ita loqueretur: *Unum autem quæ retro sunt oblitus, in ea quæ ante sunt extensus, sequor secundum intentionem ad palmam supernæ vocationis Dei* (Philipp. 3, 13, 14). Ut fiat igitur *Pax* ad P conjugitur A, vocalis scilicet littera, ne P muta remaneat: quia Deus Pater voci et Verbo suo semper annectitur. S. d. ut *Pax* sit, additur X quæ duplex ponitur pro consonantibus littera, ut et hic consonantiam atque participium Spiritus sancti cum Patre et Filio videas, collegiumque¹ ejus in superna et perfecta Trinitate cognoscas. Discrepant a se hæc litteræ appellationibus et personis, quia illud P, hoc A, istud X nuncupatur et scribitur: sed tamen ut sit *Pax*, sibi eæ litteræ invicem connectuntur. P autem littera est substantialiter, et A littera est substantialiter, et X littera est substantialiter; sicut et Pater Deus est naturaliter, et Filius Deus est naturaliter, et Spiritus sanctus Deus est naturaliter. Illa autem discrepatio characterum, discrepationem facit appellationum et personarum non naturæ, quia totum littera est. Sicut in his tribus litteris diversis appellationibus vocitatis *Pax* scribitur, quæ plurali numero non tenetur: ita quoque appellatio Patris et Filii et Spiritus sancti documentum est Trinitatis; sed quemadmodum *Pax*, ita Deus singularem obtinet numerum deitatis. In hac igitur copulatione lit-

terarum trium divisio non admittitur, ut *Pax* impleatur. Si enim vel unam subtraxeris, nec Trinitas, nec *Pax* erit. Inr. Repete, quæso, ista lucidius. Resp. Adverte animum. Et P, inquam, littera est, et A littera est, et X littera est; sicut et Pater Deus, et Filius Deus, et Spiritus sanctus Deus: sed diversæ sunt appellationes et personæ, licet incorporalis Patris et Filii et Spiritus sancti. Verumtamen quid est, P et A et X? *Pax* scilicet, quæ pluralem in se numerum non admittit. O stultitia incredulorum, quæ ante oculos suos posita non attendit! Nam ideo, ut existimo, hæc impius minime intelligit, quia in simplicitate cordis Deum non querit. Inr. Verum est, verum est omnino quod dicis. Nam quid isto exemplo propinquus? Quid ista ratione clarius invenitur? Resp. Sed repeto ista tibi, et vero libentius demonstrabo. Igitur ut tribus personis, et vocabulis diversis harum litterarum sit *Pax*; sed hoc ad concordiam et societatem personarum accipe: ostendit quoque ut et illa littera, et hæc littera, et ista littera sit, sed *Pax* singularis sit. Ille ergo in Deo et Deo et Deo unum Deum demonstratum aspice. Quamvis enim aliud nomen, et aliam personam habeat P, aliud nomen et aliam personam habeat A, aliud nomen et aliam personam habeat X; sicut aliud nomen et aliam personam habet Pater, et aliud nomen et aliam personam habet Filius, et aliud nomen et aliam personam habet Spiritus sanctus: tamen et ista littera, et hæc littera, et illa littera dicitur; sicut et iste Deus, et hic Deus, et ille Deus absque ambiguo creditur, scilicet unus Deus agnoscitur, quia *Pax* plurali numero non tenetur. Nisi si quid habes ad hæc. Inr. Ego ne quidem alios hinc hesitare vellem, ita mihi hujus manifestationis lumen effulsit. Sed magis est, ut intelligi, ista deliciosius² credere, neque hinc ullo modo palpitare; ut quod homines carnalibus cæcatis curis videre non possunt, saltem fidei compendio nunciarentur.

² Mss., *delicatus*.

¹ In Mss., *colligiumque*.

ADMONITIO

. IN SUBSEQUENTEM LIBRUM.

Liquet non esse Augustini, tametsi in codicibus bene multis ipsi ascribatur, et ipsius nomine eicitur a Magistro Sententiarum, lib. 2, dist. 35, cap. *Quocirca*; lib. 3, dist. 1, cap. *Diligenter*; et lib. 4, dist. 12, cap. *Institutum*. Trithemius Alcuino assignat in lib. de Scriptoribus Eccles. et in lib. 2 de Viris illustr. ord. S. B., cap. 26. Eidem Joannes Balcus, Centuria 2 Scriptorum Britannicæ. Patro episcopo Gratianus; de Consecrat. dist. 2, cap. 13. Gennadio Algerus, lib. 1 de Corpore et Sanguine Domini, cap. 22; et S. Thomas, quodlib. 12, art. 11, et in Catena ad primum caput Matthæi: ipse quoque Magister Sent. in lib. 2, dist. 8, editionis Lovaniensis; et alii plures, quibus manuscripti quidam suffragantur: inter eos unus e Colbertinis optinæ notæ in fronte libri habet: *Incipit liber Ecclesiasticorum Dogmatum Gennadii*; et in fine, *Explicit definitio Ecclesiasticorum Dogmatum Gennadii*. Ratramnus Corbeiensis monachus, in lib. 3 contra opposita Græcorum, cap. 5: *Gennadius*, ait, *Constantinopolitanus episcopus vir multa lectione antiquorum peritus, in libro Ecclesiasticorum Dogmatum de Spiritus sancti processione sic loquitur*. Græcum sane scriptorem reddent verba nonnulla; exempli gratia, quæ cap. 14 leguntur, et aliqui Latinorum præsumptores affirmant. Attamen Gennadii Massiliensis nomine ab aliis laudatur, scilicet a Platina in Symmacho, ubi episcopum eum perpetram appellat, a Valafrido Strabone in lib. de Rebus Ecclesiasticis, cap. 20, in hæc verba: *Gennadius Massiliensis presbyter in Dogmate Ecclesiastico*, etc. Fausto tribuit codex Padolironensis hæc inscriptione: *Incipiunt definitiones Dogmatum Ecclesiasticorum Faustii episcopi Ecclesie Muziliensis*; ex itinere Italico litterario ad 24 maii 1686, pag. 208. In antiquissimo omnium codice Colbertino ante annos fere nongentos scripto, exstat sine auctoris nomine sub hocce titulo: *Incipit dogma sanctorum Patrum trecentorum et octo episcoporum congregatis (i. congregatorum) apud Niceam*. Tum capiti primo hæc præfiguntur: *In Patre unitas, in Filio æqualitas, in Spiritu sancto unitas æqualitasque substantiæ; et hæc tria unum propter Patrem, æqualia propter Filium, connexa propter Spiritum sanctum. Credimus unum esse Deum Patrem, et cætera deinceps, ut in aliis Mss., nisi quod in eo et melior est capitulorum ordo, collocatis continenter omnibus quæ spectant ad Baptisma,*